

kasabadır. Kanûnî devrine ait bir tahrir defterinde (BA, TD, nr. 434, s. 40-41) adada altmış üç hristiyan, on sekiz müslüman hânesi olduğu görülmektedir. III. Mehmed devrine ait diğer bir tahrir defterinde ise (BA, TD, nr. 702, s. 98-101) Bozcaada'nın padişah has*larından olduğu, adada beş küçük mahallede 242 hristiyan, elli beş müslüman hânesinin bulunduğu belirtilmektedir. Dr. Covels adadaki Rumlar'ın kasabanın kuzeydoğu ucunda oturduklarını ve kiliseleri olmadığını söylerken Pococke adada 200 Rum ve 300 Türk ailesi bulunduğunu kaydetmektedir. Onun zamanında adada Rumlar'ın bir kilisesi vardı ve Türkler'le müslümanlar kale içinde oturuyorlardı. XVIII. yüzyılda adada yahudilerin de bulunduğu ve Rumlar'la birlikte kuzeydoğu yönünde olan kasabada oturdukları tesbit edilmiştir. Bu devirde adanın su ihtiyacı yağmur suları ile gideriliyor, kurak dönemlerde ise karşı yakadan getiriliyordu. İnciyan o zaman adada nüfusunun 5000 olduğunu kaydetmektedir. Ada bir kale dizdari ve kadı tarafından yönetiliyordu. Öte yandan çeşitli ülkelerden deniz yoluyla Osmanlı Devleti'ne gelen yabancı elçiler buradan Osmanlı çektirileriyle İstanbul'a götürülüyorlardı.

Bozcaada Osmanlı idare sisteminde, kaptan-ı deryâya ait olan Kaptanpaşa eyaletine bağlı idi. XIX. yüzyıl sonlarında ise Cezâyir-i Bahr-i Sefîd (Akdeniz adaları) eyaletinde Midilli sancağına bağlı bir kaymakamlık olarak teşkilâtlandırılmıştı. Adada kaymakamlık ve belediye daireleri dışında bidâyet mahkemesi, Ziraat Bankası şubesi, Düyûn-ı Umûmiyye Dairesi, Kale-i Şâhâne zâbitanı, Evkaf Komisyonu gibi kuruluşlar vardı. Bu dönemde ada bir sürgün yeri olarak da kullanılmıştır. Adada su yetersizliği sebebiyle idarecilerin de yardımı ile halk arasında bir komisyon kurulmuş, bu şekilde Anadolu yakasından demir borularla getirtilen su sayesinde adanın su ihtiyacı bir ölçüde giderilmiştir.

XIX. yüzyıl sonlarında adanın nüfusu 3667 kişi olup bunun 1214'ü Türk ve müslümandı. Nüfus sonraki yıllarda bir azalma göstermiş, 1927'de yapılan Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımında 1631 olarak tesbit edilmiş, bu sayı pek az çıkış ve inişler göstererek ilk defa 1965 yılında 2000 sayısını aşabilmiştir. Bu tarihte 2141 olan nüfus (bunun 600'ü Rum, kalanı Türk), bu yıldan sonra yeniden azalarak 1970'te 2031'e, 1980'de 1722'ye kadar düşmüş, 1985'te ise 2030'a yükselip 1990'da yeniden 1903'e düşmüştür. Adanın yüzölçümü 36 km² olup Türkiye'nin üçüncü büyük adasıdır.

Cumhuriyet döneminde ada iktisadî yönden hayli gelişmiştir. Bölgenin en önemli gelir kaynağı üzüm ve buna bağlı olarak şarap üretimidir. Ada son zamanlarda sosyal yönden de gelişmiş, turizm açısından olduğu gibi tesis yönünden de ilerlemeler olmuştur. Son olarak da elektriği ulusal sisteme bağlanmıştır.

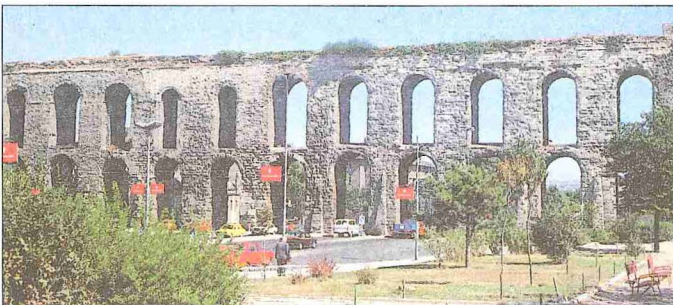
Bozcaada'da Fâtih döneminden itibaren birçok tarihî eser inşa edilmiştir. Bunlardan Bozcaada Kalesi Fâtih zamanında yapılmış, ancak daha sonra yapılan tamirat ve ilâvelerle ilk şeklini kaybetmiştir. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadâreti zamanında bir aralık Venedikliler'in eline geçen ada geri alınınca kale si büyük çapta tamir edilmiş ve genişletilmiştir. Randolph kalenin dikdörtgen şeklinde olup yirmi topu bulunduğunu ve Türkler'in de kale içinde oturduğunu kaydediyor. Daha sonra da birçok defa tamir gören kale II. Mahmud tarafından 1231 (1816) yılında âdeta yeniden yaptırılmış ve bugüne kadar gelmiştir. II. Mahmud zamanında yapılan tamiratta kale kapısı üzerine, "Yaptı bu kal'a-yı mansûreyi Sultan Mahmûd / Hak teâlâ ede a'dâsın her dem makhûr / Ayniyâ düştü dedim mısra' târîhi metin / Oldu Bozcaada'nın kal'a vü şehri ma'mûr" kıtası konmuştur. Kale dışında Bozcaada muhafızı Hâfız Ali Paşa tarafından 1827'de yaptırılan tabya da önemlidir. 1311

(1893) tarihli *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Salnâmesi*'ne göre adada üç cami, bir tekke, bir medrese, bir rüşdiye ve birkaç ilk mektep bulunmakta idi (s. 297). Bunlardan Köprülü Mehmed Camii ile Alaybey Camii halen ayakta. Ayrıca adada iki hamam ile meşhur kimselere ait pek çok mezar yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 434, s. 40-41; nr. 702, s. 98-101; BA, KK, nr. 70, s. 564; BA, MD, nr. 6, hk. 1263; nr. 10, hk. 281; BA, Ali Emîrî - I. İbrâhim, nr. 415; TSMA, E, nr. 8035, 8062, 8826, 11.504; P. Tafur, *Travels and Adventures, 1435-1439*, London 1926, s. 113; Clavijo, *Timur Devrinde Kâdis'ten Semerkand'a Seyahat* (trc. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul 1933, I, 32, 33; Dukas, *Bizans Tarihi* (trc. VI. Mirmiroğlu), İstanbul 1956, s. 198; Kritovulos, *Târîh-i Sultân Mehmed Hân-ı Sâni* (trc. Karolid), İstanbul 1328, s. 95, 179; Pîri Reis, *Kitâb-ı Bahriye* (nşr. Ali Haydar Alpagut — Fevzi Kurtoğlu), İstanbul 1935, s. 89; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 16; Naimâ, *Târîh*, VI, 187, 276-280; Silâhdar, *Târîh*, I, 48, 69, 91-98, 99-100; Enverî, *Düstûrnâme*, s. 20-21; B. Randolph, *The Present State of the Islands in the Archipelago*, Oxford 1687, s. 43, 44; R. Pococke, *A Description of the East and Some Other Countries*, London 1745, II, 21, 22; Kâ-mûsü'l-a'lâm, II, 1382; Cevdet, *Târîh*, III, 3, 132-133, 298; IV, 246, 249; IX, 25; XI, 159, 181; *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Salnâmesi*, Rodos 1318, s. 178-180, 272, 297; W. Miller, *Essays on the Latin Orient*, Cambridge 1921, s. 185, 317; M. Silberschmidt, *Venedik Menbalarına Nazaran Şark Meselesi* (trc. A. Cemal Köprülü), İstanbul 1930, s. 172-173; Fevzi Kurtoğlu, *Türk Süel Alanında Harita ve Krokilere Verilen Değer ve Ali Macar Reis Atlası*, İstanbul 1935, s. 45-60; a.mlf., *Türklerin Deniz Muharebeleri*, İstanbul 1940, II/6, s. 73; Yusuf Akçura, *Osmanlı İmparatorluğunun Dağılıma Devri*, İstanbul 1940, s. 125; Muzaffer Erdoğan, *Lâle Devri Baş Mimarı Kayserili Mehmed Ağa*, İstanbul 1962, s. 70-71; A. A. Vasîliev, *The History of the Byzantine Empire*, Madison 1964, II, 627-628; 1990 *Genel Nüfus Sayımı* (nşr. DİE), Ankara 1991, s. 3, 7; Cengiz Orhonlu, "Bozcaada", *TK*, sy. 83 (1969), s. 830-835; a.mlf., "Bozcaada'da Türk Eserleri ve Kitâbeleri", *TK*, sy. 86 (1969), s. 139-149; a.mlf., "1657 Tarihli Bozcaada Tahriri ve Adadaki Türk Eserlerine Ait Bazı Notlar", *TD*, sy. 26 (1972), s. 67-74; C. F. Beckingham, "Bozdja-ada", *EP²* (İng.), I, 1280; [bu madde müellifin bibliyografyadaki makaleleri esas alınarak Yusuf Halaçoğlu tarafından düzenlenmiştir].

☞ CENGİZ ORHONLU

Bozdoğan
Kemer -
Sarachanebaşı /
İstanbul

BOZDOĞAN KEMERİ

İstanbul'da
Geç Roma - Erken Bizans
dönemine ait su kemeri.

Bozdoğan Kemer, şehrin üçüncü ve dördüncü tepeleri olan Fatih ile Beyazıt arasındaki çukur sahada uzanıyor ve dışarıdan gelen suyun Beyazıt'taki başha-

vuza akmasını sağlıyordu. İlk yapılışı hakkındaki bilgiler kesin değildir. Roma İmparatoru Hadrianus zamanında 123 yılına doğru İstanbul'da birtakım su tesislerinin yapıldığı bilinmekte, fakat Bozdoğan Kemerinin bunlarla ne derecede ilgili olduğu açık şekilde anlaşılmamaktadır. I. Constantinos tarafından şehir 300'de yeniden kurulduktan sonra tesisler de yenilenmiştir. Genellikle kemerin Valens (364-378) tarafından yaptırıldığı kabul edilir ve bu sebeple "Valens su kemeri" adıyla da anılır. Belki Hadrianus tesislerinden de faydalanılarak 368-378 yılları arasında doğu tarafındaki ucuna, şimdiki İstanbul Üniversitesi merkez binası bahçesinin olduğu yerde, praefectus (belediye başkanı) Clearchus tarafından "Nymphaeum majus" veya "Mymphaeum maximum" olarak adlandırılan büyük bir başhavuz ve çeşme binası yaptırılmıştır. Bozdoğan Kemerinin yapımında, bir ayaklanma denemesinden dolayı cezalandırılan Khalkedon (Kadıköy) şehrinin surlarının yıkılması suretiyle elde edilen malzemeden faydalandığı yolundaki iddiayı destekleyen inandırıcı bir dayanak yoktur. Kemerin Hadrianus ve daha sonra I. Theodosius (378-395) tarafından yaptırılan şehir dışı su tesislerine bağlı olduğu muhakkak olmakla beraber bu şebekenin genellikle sanıldığı gibi Belgrad orman bölgesinden değil batı tarafındaki sulardan beslendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Trakya'da Erken Bizans dönemine ait irili ufaklı birçok su kemeri kalıntısı bugün hâlâ görülebildiği gibi Türk devrinde de kullanılan Ma'zul (Mazlum) Kemer'in de üzerindeki işaretlerden ve yapı tekniğinden bir Geç Roma - Erken Bizans eseri olduğu anlaşılmaktadır. Avarlar'ın 626'da tahrir ettiği Valens su kemeri, surlardan içeri giremediklerine göre Bozdoğan Kemerini olmayıp şehrin dışındaki tesisler olmalıdır ve böylece bunların bütününe VII. yüzyılda "Valens tesisleri" denildiği tahmin edilebilir. Bu su yolları ve herhalde kemer de 758'den sonra V. Konstantinos (741-775) tarafından çok sayıda işçi toplanarak tamir ettirilmiştir. Bozdoğan Kemerini Bizans devrinde başka tamirler görmekle beraber bunların ne derecede oldukları bilinmemekte, yalnız II. Basileios tarafından 1019'da yaptırılan bir bölüm tanınmaktadır. Bizans'a batıdan gelen kuşatmalar sırasında şehrin dış şebekesi tahrip edildiğine göre Bozdoğan Kemerinin aralıklı olarak çalıştığına ihtimal verilebilir. Bizans'ın son yıllarında kemerin etrafındaki bağ ve bah-

çelerin sulanmasına yardımcı olduğu, 1403'te İstanbul'dan geçen İspanyol elçisi Ruy Gonzales de Clavijo'nun seyahatnamesinden öğrenilmektedir.

Fetihten sonra şehrin su sıkıntısı içinde olduğunu gören Fâtihten Sultan Mehmed'in acele bir su şebekesi ihya ettirdiği ve bu arada Bozdoğan Kemerinin de devreye girdiği anlaşılmaktadır. Fâtihten vakfiyelerinde sadece Kemer adı ile belirtilen eserin bugünkü adını ne zaman ve ne münasebetle aldığı henüz aydınlatılmamıştır. Bazı kaynaklarda görülen ve Bozdoğan adının bir çeşit doğan kuşundan yahut bu adı taşıyan armut veya ona benzer güzden gelmiş olduğu yolundaki görüşler, bu su kemeriyle aralarında ilgi kurulmadığından inandırıcı sayılmazlar. II. Bayezid (1481-1512) ve Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) zamanlarında yapılan su tesislerinde de Bozdoğan Kemerini üzerinden yeni su yolları (Halkalı suyu) geçirilmiştir. Kemerin Şehzade Camii yakınındaki kısmının, öteden beri sanıldığı gibi caminin Haliç tarafından görünümünü kapattığı için yıkılmadığı artık anlaşılmıştır. Bu kısmın büyük bir depremde, muhtemelen "kıyâmet-i suğrâ" denilen 1509 yılı depreminde yıkıldığı 1607 tarihli bir su yolu haritasından öğrenilmektedir. Bu haritaya dayanarak kemerin Türk devrinde aldığı Bozdoğan adının bu yıkılma ile ilgili olduğu ve haritada görülen Bozulgan Kemer adının zamanla Bozdoğan Kemerine dönüştüğü ileri sürülmektedir. Bu yıkılma sonunda Şehzadebaşı-Vefa bölgesinde bir süre su toplandığından bir gölcük meydana gelmiş ve buna "büyük bataklık" denilmiştir. İlk Kırkçeşme sularının şehre getirilmesine yardımcı olan kemer Süleymaniye su yolu yapıldığında (964/1556-57) bu şebekeye hizmet etmiş ve bilhassa Sarây-ı Âmire'nin suyunun nakline yararlıdır.

Bozdoğan Kemerinin doğu bölümü Sultan II. Mustafa tarafından 1109'da (1697-98) tamir ettirilmiş ve bu münasebetle, tarih beyti, "Şâd-âb kılip âlemi izzile Sultan Mustafâ / Bâlâ-yı tâk-ı serbülend mâû'l-hayâta nâvedan" olan beş satırlık bir kitâbe kuzey cephesinde 45. pâyenin yüzüne konulmuştur. Bundan sonra da zaman zaman ufak tamirlerin yapıldığı bilinmektedir. 23 Ağustos 1908'de İstanbul'un bu bölgesini mahveden büyük yangının sabahında çevredeki bütün cami ve mescidler yandığından ezanın kemerin üstünden okundu-

ğu o günleri yaşayanlar tarafından söylenmektedir. II. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda İstanbul'un nâzım planını hazırlayan H. Prost, şehri Galata - Beyoğlu'na bağlayan ana caddenin (Atatürk Bulvarı), Bozdoğan Kemerinin heybetini belirtecek şekilde onun altından geçirilmesine özen göstermiştir.

Bugünkü haliyle Bozdoğan Kemerini tamam olmayıp her iki ucundan ve doğudaki bölümünün içinde bazı parçaları eksiktir. Fatih tarafındaki ucundan 50 metrelik bir parçasının yakın tarihlerde eksildiği bilinmektedir. Kemerin bugün mevcut olan parçalarının Fatih tarafından itibaren 1'den 40'a ve 46'dan 51'e kadar olan gözleri Roma devri yapısıdır; 52-56. gözler Kanûnî Sultan Süleyman, 41-45. gözler ise II. Mustafa devirlerinde tamir ettirilmiştir. Şehzade Camii ile Delikanlı sokağı arasındaki parçasından ise toprak üstünde hiçbir iz kalmamıştır. En üst kenarı deniz seviyesinden 61 m. yüksek olan kemerin, 1-17. gözleri tek sıra, 18-73. gözleri ise çift sıra halindedir; diğer uçta gözlerin yine tek sıraya indikleri görülür. Kemerin genişliği Fatih tarafı ucunda 3,40 m. ile başlamakta, gözlerin çift kat olduğu yerde 5,65 metreyi bulmakta ve doğu ucuna yaklaşırken 4,30 metreye inmektedir. Aslında su kemerin üstünden açık bir kanal içinde geçirilmekte iken sonraları künkler döşenmiş, daha sonra da demir borular konulmuştur. Bu borulardan gelen su yakın tarihlere kadar Süleymaniye Camii'ne ve Beyazıt'tan itibaren yer altı kanalı ile Ayasofya taksimine ve oradan da Topkapı Sarayı'na gidiyordu. Kemerin zeminden şimdiki yüksekliği bazı kısımlarda 28-29 metreyi bulmaktadır. Uzunluğu ise Fatih'ten Şehzade Camii'ne kadar olan parçası 592,40 m., Beyazıt tarafındaki parçası 199,28 m. olduğuna göre, bu uzunluğa aradaki eksik kısım ve batı ucunda yıkılan parça da eklendiğinde 971 metreyi bulmaktadır; şüphesiz ilk yapıldığında her iki ucunda da biraz daha ileri uzanıyor olmalıydı.

Muntazam kesme taşlarla inşa edilen Bozdoğan Kemerinin orijinal teknik özellikleri, en iyi durumda kalabilmiş olan 25. gözde görülmektedir; bazı kısımlarda ise tuğladan yapılmış yamalar dik-kati çeker. 1988 yılında belediye tarafından büyük bir onarım faaliyetine girilerek Atatürk Bulvarı üzerinde uzanan en göze çarpıcı kısmında cephelerinin temizlenip takviye edilmesine çalışılmış, bu arada zeminde yapılan kazılarla da

temel taşları meydana çıkarılmıştır. Yanğınlardan ve tabiat tesirlerinden zarar görmemiş olan alt kısımlarda taşların çok düzenli bir biçimde kesilmiş ve bağlanmış olduğu görülmektedir.

İstanbul'un en eski eserlerinden biri olan Bozdoğan Kemerî, Geç Roma ve Bizans devirlerinde şehrin su ihtiyacının karşılanmasına yardım etmiş ve bütün Osmanlı devri boyunca da Türk su şebekesinin bir parçası olarak bu hizmetini sürdürmüştür; bunun için de devamlı bakım görmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

K. O. Dalman, *Der Valens-Aquadukt in Konstantinopel*, Bamberg 1933; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen 1977, s. 273-277; Kâzım Çeçen, *İstanbul'un Vakıf Sularından Halkalı Suları*, İstanbul 1991; R. Ekrem Koçu, "Bozdoğan Kemerî", *İst.A*, VI, 3062-3064.

SEMAVİ EYİCE

BOZOK

Osmanlı Devleti'nde
bugünkü Yozgat ilini içine alan
bir sancak.

Bozok sancağı XVI. yüzyılda teşkil edilmiş olup Tanzimat'tan önce Sivas, Tokat ve Amasya bölgelerini içine alan Eyâlet-i Rûm'a, Tanzimat'tan sonra ise Ankara vilâyetine bağlı idi. Zaman zaman meydana gelen değişiklikler hariç sınırları aşığı yukarı bugünkü Yozgat iline tekabül eden sancak, adını XIV. yüzyılın sonlarından itibaren Dulkadırlılar zamanında bölgeye yerleşen Bozok Türkmenleri'nden alır.

Hititler zamanından beri Anadolu'nun gerek siyasî mücadeleler ve halk hareketleri, gerekse etnik hareketlilik bakımından Kızılırmak yayının iç tarafı gibi en renkli bölgelerinden biri üzerinde bulunması sebebiyle burası ilgi çekici bir arazi parçası olmuştur. Bozok sancağının yer aldığı bu bölge, İlkçağ'lardan itibaren sırasıyla Hitit İmparatorluğu'na merkezlik etmiş, ardından Frigya ve Pers hâkimiyetini tanımış, bir ara Roma eyaleti olmuş, Helenistik devirde ise Ankara'yı başşehir yapan Galatlar'ın eline geçmiş, daha sonra Bizans'ın hâkimiyeti altına girmişti.

Türkler'in Anadolu'da yerleşmeleriyle birlikte bölge önce Dânişmendîler'in hâkimiyetine girdi, sonra da 1174 yılında II. Kılıcarşan tarafından Selçuklu topraklarına katıldı. Daha sonra İlhanlılar ve Kadı Burhâneddin Devleti tarafından yö-

netilen bölge 1399'da Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına dahil edildi. Fakat XIV. yüzyılda Dulkadıroğulları burasını kendi beyliklerine kattılar. 1514 yılında ise Yavuz Selim'in bu beyliği ortadan kaldırması üzerine Bozok bölgesi kesin olarak Osmanlı idaresine girdi.

1522 yılına kadar, Osmanlılar'a tâbi olmak kaydıyla, onlara çok hizmetler görmüş olan Şehsüvaroğlu Ali Bey'in idaresinde kalan Bozok onun istiklâl fikriyle hareket etmesi sonucu ortadan kaldırılmasından sonra bir sancak itibar edildi ve burada fiilen Osmanlı idarî sistemi uygulandı. Bozok Alâüddeve Bey ve oğlu Şâhrûh Bey zamanında oldukça imar görmüş ve yörede yerleşik hayata geçiş faaliyeti hızlanmıştı. Alâüddeve Bey zamanında tertip edilen kanunnâme ve yapılan tahrir*den Osmanlılar geniş ölçüde faydalandılar.

Bozok sancağının Osmanlılar devrindeki en itinalı tahriri 963 (1556) yılında Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa zamanında gerçekleştirildi. Bu tahrire göre sancak, aynı adı taşıyan kazaya bağlı Baltı, Kanak-ı Zîr, Karadere, Sorkun, Deliceöz, Selmanlı'dan müteşekkil altı; Akdağ kazasına bağlı Kanak-ı Bâlâ, Alıki, Akdağ, Boğazlıyan, Emlâk, Gedik ve Çubuk'tan oluşan yedi nahiyeye olmak üzere toplam on üç nahiyeden ibaretti (BA, TD, nr. 315). XVII. yüzyılda bu nahiyeler tamamen kaza haline getirildi ve sayıları ona düştü (Kâtib Çelebi, s. 626). Aynı yüzyılın başlarında sancakta on altı zeâmet ve 731 timar ve sancak beyi has*ları bulunuyordu (Ayn Ali, s. 51-52; Evliya Çelebi, III, 236).

Bozok sancağının kaza ve nahiyelerinin tamamı konar göçerlerden teşekkül etmişti. Belirli bir sancak merkezi yoktu. Nitekim Evliya Çelebi, "Mâmur şehri yoktur; mirlivâ cemî nevâhisini deveran eder" ifadesiyle XVII. yüzyılda da durumun değişmediğine işaret eder (*Seyahatnâme*, III, 236). Bunun sebebi, bölgenin daha XIII. yüzyılda göçebe hayat tarzının yoğunlaştığı bir yer olmasından ve sonraki yüzyıllarda da sürekli yeni göçebe unsurların bu yapıyı yenilemesinden ileri gelmektedir. Ancak XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Halep Türkmenleri'nden Mamalu aşiretine mensup Çapanoğulları'nın bugünkü Yozgat şehrini kurarak bölgede nüfuz kazanıp bir âyanlık yönetimi meydana getirmeleriyle bu göçebe karakter değişmeye ve sancak

gerek sosyal gerekse ekonomik yönden yapısını geliştirmeye başladı. Çapanoğulları Tanzimat'a kadar yönetimi ellerinde tuttular. Bozok sancağı 1846 yılından itibaren Ankara vilâyetine bağlandı ve merkezden görevlendirilen mutasarrıflarla yönetilmeye başladı. Bu durum Cumhuriyet'e kadar devam etti.

Bozok sancağı XIII. yüzyılda Türkmen ve Moğol kabilelerinin, XVI-XIX. yüzyıllar arasında, özellikle XVII. yüzyılda devamlı yeni Türkmen aşiretlerinin, hatta Çapanoğulları zamanında Ermeni ve Rum nüfusun iskânına sahne oldu; bu sebeple etnik çehresi önemli bir zenginlik kazandı. Buna paralel olarak sosyal ve dîni hayatı da bilhassa XVI ve XVII. yüzyıllarda oldukça hareketli geçti. Temelde göçebe bir yapı sergilemesi, devletin siyasî ve idarî zaafının bu yapıyı fazlaca etkilemesiyle sonuçlandı. Bu da devamlı krizlerin doğmasına ve birtakım isyanların patlak vermesine yol açtı. Daha XIII. yüzyılda Babaî isyanıyla merkezî otoriteye ilk baş kaldıran bölge, XVI. yüzyılda Safevî propagandalarıyla buna bağlı ayaklanmaların merkezi oldu ve Râfiziliğin yayıldığı bir mıntıka haline geldi. Bu sebeple Osmanlı tarih yazarları bu bölge halkına hiçbir zaman iyi gözle bakmayarak burayı "menba-ı eşkiyâ" ve "ma'den-i eşirrâ" olarak görmüşlerdir (Celâlzâde, vr. 159^a). XVII. yüzyılda ise Celâlî isyanları yine bu bölgede yoğunlaşmış ve yıllar sürecek içtimâî ve iktisadî krizlere yol açmıştır. Bu da Çapanoğulları'nın yükselmelerindeki en önemli hazırlayıcı şartlardan biri olmuştur. Bozok sancağı ancak Çapanoğulları'nın bölgede nüfuzu ellerine geçirmeleriyle, Dulkadırlı dönemi hariç tutulursa, belki de tarihinin en müreffeh ve mâmur devrelerinden birini yaşamıştır. XVIII. yüzyılın sonlarıyla XIX. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Avrupalı seyyahlar, başta Yozgat ve havalisi olmak üzere muntazam ve temiz köylere, geniş meralar, tarlalar ve bahçelere rastladıklarını yazmaktadır.

Bozok sancağının bulunduğu bölge Bizans döneminden beri köy hayatının, dolayısıyla buna bağlı şekilde zirâî ekonominin hâkim olduğu bir mıntıka halinde Selçuklular'a intikal etmiş, Selçuklu döneminde ise yoğun Türkmen yerleşmeleriyle göçebe hayat tarzı ve hayvancılık buna eklenmiştir. Her ne kadar Selçuklu ve daha sonra Moğol hâkimiyeti sırasında bu bölgede derece derece yerle-